लवंगी मिरची कोल्हापूरची

- शंकर पाटील

लवंगी मिरची कोल्हापूरची

शंकर पाटील

BANDARKAR PARSHURAM CENTRE FOR FUNDAMENTAL RESEARCH IN INDIAN THEATRE
Date ....
ESTD. 1981

मूल्य अडीच रुपये

प्रकाशक :
पंडित अनंत कुलकर्णी
कुलकर्णी ग्रंथागार
१८६ शनवार, पुणे २

प्रथमावृत्ति :
एप्रिल १९६९

© शंकर पाटील

मुद्रक :
चिं. स. लाटकर
कल्पना मुद्रणालय
' शिव-पार्वती '
टिळक रस्ता, पुणे २

नाट्यधर्मिणी निर्मित

लवंगी मिरची कोल्हापूरची

लेखक–शंकर पाटील, गीते–जगदीश खेबुडकर, संगीत–राम कदम,
दिग्दर्शक–अनंत माने, नृत्य निर्देशन–रंजन साळवी.

श्रीमती जयश्री गडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली

प्रथम प्रयोग २४ मे १९६८ प्रताप टॉकीज, तुळजापूर

पा त्र यो ज ना

साहेबराव	:	अरुण सरनाईक
हऱ्या	:	निळू फुले
सुन्द्रा	:	उषा चव्हाण
तारा	:	वर्षा
काका	:	बबन काळे
तिरशिंगराव	:	बर्ची बहाद्दर
दाजी	:	के. घोरपडे
आबुराव	:	प्रभाकर तावरे
बाबुराव	:	पी. आनंद
शाहीर	:	मल्लेश
आई आणि कस्तुरी	:	विजया चांदेकर
वत्सी	:	रजनी चव्हाण
स्कर्ट घातलेली मुलगी	:	माया जाधव
नर्तिका	:	रजनी चव्हाण, माया जाधव
नर्तक	:	रंजन साळवी

वाद्यवृंद-हार्मोनियम–प्रमोद कांबळे, क्लॅरिओनेट–व्ही. के. पवार, ढोलकी–बबन काळे आणि विठ्ठल क्षीरसागर, पार्श्वगायिका–लीला कुलकर्णी, पार्श्वगायक–मल्लेश.

गण

मंडप फुलला मेळा जमला – गणराय झाला सभापती
पहिले पाऊल पहिला मुजरा – पहिली वहिली कलाकृती
येती अप्सरा करिती नखरा – कवन सागरा ये भरती
सुदबुद हरली अन तानभुक सरली – नाचु लागली मदन रती
देवादिकांनो हे रसिकांनो – आशिर्वाद द्या तुमचा हो
तीन तास बसा अन जागोजाग हसा हो – खेळ बघुन घ्या आमुचा हो.

(गण झाल्यावर रंगभूमीवर कृष्णसखा व पेंद्या येतात. पाठोपाठ गौळणींच्या पायातले चाळ वाजतात. ते ऐकून कृष्ण म्हणतो –)

कृष्ण : पेंद्या, अरं ए पेंद्या. अरच्या, लेका झोप लागलीया का जागेपणी सपान बघाय लागलायस ? पेंद्या अरं कान जाग्यावर हैत का तुझं ? चाळ ऐकायला येत्यात न्हवं ?

पेंद्या : व्हय ऐक्तोय !

कृष्ण : ऐक्तोय ! मगरुरीनं बोलतोस ! लेका गौळणी या लागल्यात त्यांची वाट आडवायची तयारी कर आधी. हे बघ गौळणी आल्याच.

पेंद्या : आज आपुन वाट आडिवणार न्हाई.

कृष्ण : का ? तुझ्या बाचं श्राद्ध हाय का आज !

पेंद्या : आज आम्ही संपावर जाणार !

कृष्ण : संप ?

पेंद्या : न्हय, न्हय सं‌‌ करणार !

कृष्ण : आत्तायच्या ! अरं काय संचारलंय काय आज तुझ्यात ? अक्षी मुंबईच्या टॅक्सी ड्रायव्हरागत ता न बोलाया लागलाईस !

पेंद्या : संपावर हाय म्हणून सांगितलं न्हवं !

कृष्ण : भले ! कोण जॉर्ज फर्नांडिस गुरू भेटला काय तुला ?

पेंद्या : गुरूकडे जायचं कारान न्हाई...न्हाईतर एकदम घेराडालो डिक्लेर करीन !

कृष्ण : अर पर तुमच्या मागण्या तरी काय हैत ? एवढा जीवन मरणाचा कोंचा प्रश्न बाबा तुझ्यापुढं उभा न्हायलाय ?

पेंद्या : बोलू ? राग न्हाई यायचा ?...हे बघा आम्ही जलमभर गौळणींची वाट आडवत आलो; पर त्याचा आम्हांला काय फायदा ?

कृष्ण : फायदा ?

पेंद्या : न्हय, आम्ही वाट आडवायची आणि लोणी तुम्ही खायाचं...ह्यो कुटला न्याय झाला ? आम्ही काय जलमभर नुसतं ताकच ढवळत बसू म्हणता ?

कृष्ण : ए बेव्या ! कुणापुढं बोल्तोस ?

पेंद्या : हां हां देवा, आसं आडवं लावून बोलाय लागला तर मतुर प्रश्न लवादात जाईल !

कृष्ण : ए लवादाच्या ! लवादाबरोबर चर्चा करायला मला काय गिरणी मालक समजतोस ?

पेंद्या : देवा, लोकशाहीत हे अरेरावीचं बोलणं सोभत न्हाई !

कृष्ण : तुझ्या लोकशाहीचं म्या आम्हाला घाल्तोस !

पेंद्या : संपावर गेल्यावर समजंल....

कृष्ण : ए संपाच्या...जो उठतोय त्यो संप पुकारतो, ह्येचा संप, त्येचा संप...पार चव घालिवली राव संपाची ह्या...उबग आला त्याचा...एकदा का जनता खवळली म्हणजे काय व्हतं ते ठावं हाय न्हवं ? तशी समोरची ही जनता खवळली म्हणजे तोंडावर नाक व्हायची न्हाई !

पेंद्या : पर आम्ही काय जनतेचं घोड मारतो का मांजार ?

कृष्ण : जनतेचं ! लेका आपल्या ह्या रामराज्यात द्विभार्या प्रतिबंधक कायद्यानं माणसं आधीच रंजीस झाल्यात...

पेंद्या : अहो ते झालं पर काहीतरी काळा बाजार चालू असलंच की !

कृष्ण : अरं तेच म्हणतो ! तू वाट आडिवली न्हाईस, गौळणी थांबल्या न्हाईत, गाणं बजावणं झालं न्हाई तर त्यास्नी नयनसुख कसं मिळणारं ? संप करायचा तिथं करायचा...का न्हाई तिथं संप करतोस ?

पेंद्या : बाकी देवा, खरंच तुम्हांला कृष्णदेव म्हनल्यात ते काही खोटं न्हाई...पर कुठनं आनली एवढी बुद्धी ?

कृष्ण : अरं आम्हीबी राजकारण खेळतो ! खालपसनं पार वरपत्तूर पावल्याला गडी हाय ह्यो !

पेंद्या : तर ! गवळी वाड्यापासून राजवाड्यापत्तूर !

कृष्ण : मग ! अर्जुनाला गीता कुणी सांगितली ? कौरवास्नी युद्धात कुणी हरविलं ?

पेंद्या : खरं हाय म्हाराज...

कृष्ण : मग, लेका उगाच का आम्ही सोळा सहस्र नारी खेळवतोय ?

पेंद्या : राईट ! अहो जगात कुणाला न जमणारी गोष्ट हाय ही ! खरं म्हणजे राष्ट्रपतींनी तुम्हांला पद्मभूषण पदवी बहाल करायला पायजे...

कृष्ण : बरं आता वाडाचार नको...गौळणीपायी लोक वाट बघत्यात !

पेंद्या : आता अरेस्ट करतो घोळकाच्या घोळका...तुम्ही व्हा बाजूला, एकादं झुडूप बघून आसरा घ्या, सावज बघून शीळ घालतो (कृष्णदेव विंगात जातात...गौळणी रंगभूमीवर येतात त्यांना आडवून...)

पेंद्या : हो हो रुक ज्याव हाल्ट !

१ ली गवळण : आता ग बया, ए मावश्ये !

मावशी : कारं बाबा, काय म्हंतोस ?

पेंद्या : रुक ज्याव हाल्ट !

१ ली गवळण : कारं बाबा, कोन रं तू ?

पेंद्या : मी किसनदेवाचा पीये है पीये !

१ ली गवळण : ए मावश्ये, काय पीये म्हनतंय ग ?

पेंद्या : अग पीये पीये...

मावशी : काय प्ये म्हणतंय ? खुळ्यानं लायसन तरी काढलंय का ?

पेंद्या : आयल्या आडानीच दिसताय ! अग पीये म्हंजी परसनल असिडंट !

मावशी : अग आय आय...बाबा, कवा झाला रे !

पेंद्या : आ !

मावशी : बाबा कवा झाला रे !

पेंद्या : काय क्वा झाला ?

मावशी : तूच म्हंता की वाचा आशिडंट झाला ? (पेंद्या कपाळावर हात मारून घेतो.)

पेंद्या : अग आक्सिडंट नाही परसनल आसिडंट – किसनदेवाचा खाजगी शेक्रेट्री त्याला म्हनत्यात पी. ए. कळलं !

मावशी : आसशी आसशील, पीये न्हाईतर खाये, तुला घेऊन काय चाटायचाय काय ?

पेंद्या : मग फुडं जायाचं न्हाई. न्हा रिटन.

२ री गवळण : अरे मेल्या, मंग का रस्ता आडवाया लागलाय ?

पेंद्या : रस्तं रोखल्यात – फुढं जायाची परवानगी नाय !

१ ली गवळण : मावश्ये; कशाला तंडतीस ! काइतरी वशिला लावून मोकळं होऊ.

मावशी : असं म्हणतीस – बरं. (त्याच्यापुढं जावून) ये बाबा !

पेंद्या : (बोलत नाही.)

मावशी : ये माझ्या सोन्या – ए माझ्या राघू.

पेंद्या : काय म्हनताय गिधाड ? (मावशी रागावते.)

२ री गवळण : एक पाव दूध घे आन सोड, जावू दे आम्हास्नी.

पेंद्या : (डाफरून) वशिला लावताय ? काय लाजबीज वाटती का – काय शरम ? जरा तोंडाकडे बघून तरी बोला.

२ री गवळण : दिसंल तिथं चाटायला काय मिनिस्टरचा पी. ए. हाय काय ?

पेंद्या : किसनदेवाचा पी. ए. हाय.

मावशी : याऽऽवा. मग, अच्छेर पीरं माझ्या वाट्या तू !

पेंद्या : (विचार करून बऱ्याच वेळानं) अच्छेर ! (पोटावर हात मारून) बरं काढा. शेर शेर काढा.

२ री गवळण : आर वारं वा. पावशेरावून शेरावर चढला की !

१ ली गवळण : अग भऊ लागल्यावर खणायचाच की – त्यो काय सोडतो ?

(गवळणी घागरी खाली ठेवतात. हात घालून पेंद्या दूध बघतो)

पेंद्या : निर्मळ हे का ? फळकुनी पानी दिसतंय ?

मावशी : पेनीचं. मस्त घट चिखलागत हाय.

पेंद्या : भेसळ न्हाई न्हवं ! बघ न्हाईतर माझा राग लई खराब हाय !

गवळणी : काय करशील रं तू ?

पेंद्या : डिग्री लावून बघीन !

२ री गवळण : आता काय करावं त्येला – आरं काळीज वडलं तुझं – काय डिग्री लावून बघतोस ?

पेंद्या : दूध ग, पाणी न्हाई न्हवं ?

१ ली गवळण : कुठलं पानी बाबा ? साखऱ्यापरीस गूळ म्हाग झालाय आनि दुधापरीस पानी म्हाग झालंय !

२ री गवळण : बाया सगळ्या नळाकडे त्वांड करून बसल्यात !

पेंद्या : मग बराबर हाय ! बायांच्या खोडीच अशा असतात. पानी बंद असू दे न्हाईतर चालू असू दे. त्यांची भांडी कायम नळाखाली हैतच. नळ तरी काय झक मारणार ? त्येला इसावा मिळतोय कुठं ? एका एका नळाला धा धा बाया झोंबल्यात !

१ ली गवळण : बाईच्या जन्माला ये मंग तुला नळाचं महत्त्व कळंन. काय ग मावश्ये !

मावशी : ए, नको तंट्ट ! त्याची तरी काय चूक ? सगळं जग बराडतंय !

१ ली गवळण : ये बया, मावश्ये काय म्हंतीस ?

मावशी : सगळं जग बराडतंय, नळावर बायका आल्या की त्यांना कुठून एवढं बळ येतं कुणास ठाऊक ! नुस्ती झोंबाझोंबी खेळल्यात. हं घे रे दूध.

पेंद्या : गवळणींनो तुम्हांला किसनदेवाला भेटायचं हाय; पण आता भेटता यायचं न्हाई. सोळा सहस्र नारीबरोबर क्रीडा करणारा कृष्ण ह्या कलीयुगात भेटणार न्हाई. आता उलटं झालंय. पर हे बघा, लोक समोर बसलेत. आज लोकनाट्य करायचं हाय. गवळणीत टाइम घालवला तर उठून जातील. (कृष्ण येतो.)

कृष्ण : पेंद्या काय गोंधळ चालू आहे ?

पेंद्या : किसनदेवा, तुमच्या सोळा सहस्र पलटणीकरता रिक्रुटिंग करतोय !

मावशी : देवा, ह्यानी आमची वाट अडवली बगा.

१ ली गवळण : लई की आट्यापाट्या खेळत होता बाया मंडळीशी.

पेंद्या : ये क्वा ग ? जरा आपल्या मनाला इचारून बोला. खरं खरं सांगा. अवो देवा, मघाधरून नुसतं हुऽतूऽतूऽ घालाया निघाल्या बघा ! सारखं हुऽतूऽतू,ऽहुऽतूऽतूऽ (प्रत्येकीचा पदर धरायला जातो. गवळणी झिडकारतात.) कीक आनलईसं त्यांच्या मनी. (पुन्हा त्यांच्याकडे जावून) हुऽतूऽतूऽ.

कृष्ण : पेंद्या चावटपणा करू नकोस !

पेंद्या : म्हंजी आमीच चावट ! आवो, त्यांचा हु–तू–तू चाललाय आन् मी इथं गरिबा-

सारखा उभा हाय. माझं डोकं फिरलं असतं तर एकच कैची घातली असती. नऊ दहा महिन्यात दुखणं करून ठेवलं असतं— !

कृष्ण : अरे पेंद्या तू राहू दे. त्यांना म्हणावं यशोदेच्या ओट्यातलं देवकीचं स्पंदन वृक्षामाजी चंदन – सावळ्या मुखाचा तो हिरा आणि गोकुळ त्याचे कोंदण असा तो किसनदेव तुमच्या पुढ्यात उभा आहे.

पेंद्या : म्हणावं, त्याच्या विडीकाडीची व्यवस्था करा ! (कृष्ण डोळे वटारतो. पेंद्या जीभ चावतो.

कृष्ण : त्याच्या आरतीची तयारी करा. पाठीवरच्या पदराचं तबक धरा. शब्दांची पानेफुले सुरांच्या हारात गुंफा. कृष्णासाठी कापरावानी जळलेल्या मीरेसारखं मन करा आणि तुमचं शरीर म्हणावं असं लवलवू द्या, की गुलछडीनं लाजून मान खाली घातली पाहिजे. पायातल्या घुंगरांचा असा झणत्कार होवू द्या की समोर बसलेल्या रसिकांनी आपोआप दोन्ही हातांच्या झांजांनी ह्या आरतीला साथ केली पाहिजे. (पेंद्या शिटी वाजवतो. गवळणीच्या नृत्याचा एक तोडा व नंतर गाणे.)

आडवाटेला कान्हा आला, आला आडवा
आता रातीला कुणीतरी सोडवा !
एकली बघून यमुनेवरी !
छेड काढून मस्करी करी !
थेट जावून नंदाच्या घरी – त्याला जल्माची अद्द घडवा...
नव्या नवतीचा ल्याले साज !
दोन माठांचं झालं ओझं !
कशी पदरात लपवू लाज – माझ्यावरून नजर त्याची उडवा !
कवाधरनं हा करतोय खेळ !
आता माजाची जाईल तोल !
दिस ढळायची झाली येळ – मला रस्त्याला नेवून भिडवा !

(गवळणी निघून जातात.)

पेंद्या : देवा, पद्धतीप्रमाणे रंग झाला, गौळण झाली...हे रीतीला धरून झालं... आता म्होर ?

कृष्ण : आता खेळ.

पेंद्या : एकदम खेळ करता का बतावणी करता ?

कृष्ण : बतावणी ! अरारा !

पेंद्या : काहो, असं एकदम तोंड विचकायला काय झालं ?

कृष्ण : खेळ टिचभर असला म्हणजे वावभर बतावणी करून बघणाऱ्यांची विच्छा पार मारून टाकत्यात.

पेंद्या : हे खरं हाय बाकी...दंड घातलेल्या लुगड्यागत कळा येते त्याला...

कृष्ण : म्हणून आपून बतावणीची छाटणी करून टाकू.

पेंद्या : ही कात्री लावलीया ते एक बरं झालं. पर तुमच्या ह्या खेळात शाहीर रंगभूमीवर येणार का ?

कृष्ण : न सोबणारं सोंग घेवून स्वतःच्या तोंडानं चारचौघांत स्वतःची स्तुती करणारा मूर्ख शाहीर आमच्यात कोणी न्हाई...शाहीर ही पदवी मोठी हाय...त्याची विटंबना करण्याचं पाप आमच्या हातानं होणार न्हाई. लेका शाहीर कुणाला म्हनत्यात ठाव हाय ? शाहीर म्हटल्यावर कोंची नावं डोळ्यापुढं येत्यात ?

पेंद्या : शाहीर म्हटलं म्हंजे रामजोशी, होनाजी बाळा, शाहीर प्रभाकर, पठ्ठे बापूराव. आम्हांला एवढी नावं म्हाईत हैत.

कृष्ण : खरं हाय, हेच शाहीर होवून गेलेत. त्यांनी आपल्या लावणीचा वेल तमाशाच्या मंडपावर चढवला...आणि लावणीपायीच आपला जीव वेचला.

पेंद्या : म्हणजे पोटासाठी कुणाची चाकरी पत्करली न्हाई म्हणता ?

कृष्ण : नाही नाही. तेव्हाच्या ह्या खऱ्या शाहीरामध्ये गॅझेटेड ऑफिसर कोणी न्हवते !

पेंद्या : म्हणजे असं बी कोण असत्यात काय ?

कृष्ण : तर ! गॅझेटेड हापीसर आणि पगारदार शाहीरबी सापडत्यात. पण ते माडर्न हैत – म्हणजे आजकालचे.

पेंद्या : तोऱ्यात बतावणी करायला तुरा खोवून रंगभूमीवर येणार !

कृष्ण : हांगा अशी ! तर हे शाहीर कसलं. तुसत्या भोपळ्यावरच्या मुंग्या हैत बघ ह्या...

पेंद्या : देवा हे कसं काय म्हणता ?

कृष्ण : अरं त्यास्नी आपल्या पलीकडचं काही दिसतच न्हाई. तमाशाची चित्रं करणाऱ्यास्नी नावं ठेवत्यात आणि स्वतः स्फूर्ती मात्र सिनेमा बघून घेत्यात !

पेंद्या : म्हंजे जेवायला जावून वासं मोजून येत्यात म्हणा की. म्हंजे या मूर्खांनी दासबोध वाचल्याला दिसत न्हाई.

कृष्ण : त्यास्नी आणखी रामदास कशाला वाचायला सांगतोस ! न वाचता नावं ठेवतील